

Han sætter sig på en klippesten, der rager op af den tørre jord. Lyset er skarpt mellem figentræerne på bjergskrånningen omkring ham. Han misser med øjnene, mens han lader blikket glide over træerne og videre til bjergene på den anden side af Popovo-dalen. I hånden ved hans knæ hænger et brev. Et hvidt ark, linjer af hastigt nedkradsede bogstaver, stærkt skrånende mod højre. Hvert ord udsiger sig selv, uden at han læser dem. De fortæller, at hans kone er død, og at hun vil blive begravet i Dubrovnik bag bjergene i overmorgen klokken 16.00. At hun blev fundet på badeværelsegulvet. At det var sket, mens hans søn, som har skrevet brevet, og svigerdatter havde været inde hos naboerne en lille halv times tid, og at hun ikke kunne have ligget der længe. Nederst på siden er der nedkradset et indviklet tegn, og selv om det er nærmest helt ulæseligt, genkender han navnet på sin søn.

Brevets ordknaphed, det indledende 'Kære Milovan', formens neutralitet og de følgende linjers informative karakter. Hans søn kan ikke betro sig til ham, ikke engang om sin mors død. Men det er kun naturligt, tænker han – det er ikke til at vide, om der er nogen, der læser posten ved grænserne. Det ved man aldrig. Han knuger det hvide ark sammen i hånden og lukker øjnene.

Frane. Han kan høre hendes navn i sig, ligesom hvis hun stadig var i de to stavelser, en fri eksistens, der ikke forsvandt med hendes død, og som ingen kunne tage fra ham.

En gang til: Frane. Det hele er ligegyldigt nu, det ved

han godt. Og alligevel er der noget i ham, som stadig prøver, stadig vil føle hendes navn på læberne, vil holde hendes hånd en gang til og sige alt det, der ikke blev sagt, fordi det ikke kunne siges. Han vil møde hendes blik, se ind i hende, se helt ind til dér, hvor hun var alene – og går i stå. Åbner øjnene og ser frem for sig. Retter sig lidt op. Pludselig tænker han: Men jeg kan ikke mærke, at hun er død. Et øjeblik føler han næsten, at det ikke vedkommer ham, hvad der står i brevet, og han sidder og føler næsten, at han kan hvile sig.

I nat drømte han om hende: De sad ved bordet i køkkenet, og lyset faldt skråt ind over gulvet, mens de sad over for hinanden og spiste. Der var synet af de runde tallerkener med fyldte paprikaer i en olieret tomatsuppe og brødstykkerne, som han dyppede ned i væden. Så lå han på gulvet under sengen, mens hun lå oven på madrassen og stønede i armene på en mørk, behåret mand, der gryntede og brølede olmt. Disse lyde og glimtet af mandens ene arm – den var nærmest lodden – fyldte ham med en kolossal rædsel, der virkede komisk, da han vågnede senere. Hele tiden, mens han lå der under sengen, vidste han, at Frane var klar over, at han lå neden under dem uden at kunne holde det ud, og at hun forstod, at det var en sygelig drift, der havde ført ham derned. Men hvorfor blev han ved med at ligge dernede og vride sig under de skiftende steder på madrassen, der blev trykket ned mod ham af hans kone og hendes frygtindgydende og tydeligvis så potente elsker? Hvorfor blev han liggende som et nærmest incestuøst vidne og lyttede til deres liderlige stønnen og prusten? Han var til grin, var han. Et underlødigt kryb. Og han skammede sig over intet at være i stand til at gøre for at få det til at holde op. Men det var, som om en lov strengt forbød ham at kravle frem fra sit skjul og iværksætte alt det, som en sådan situation nu engang kræver af råben og skrigen, trusler, tryglen og kvindegråd. Så han blev under sengen og kæmpede for

ikke at få en albue i øjet og maven, et knæ mellem benene og sin kones røv trykket ned mod sit skridt.

Selv om han vidste, at drømmen, der havde fyldt ham med overnaturligt stærke fornemmelser for det grufulde, blot var et ordinært udslag af sindets natlige spasmer, som ingen normal person ville kunne finde på at bebrejde ham, havde han hele morgenen følt sig ilde til mode ved tanken om sin kones meget eksplicitte utroskab, og det, at hun var så liderlig med denne fremmede abemand – og ved tanken om ham selv, der blev liggende der under sengen uden at gøre noget. Men nu, da han havde modtaget brevet, som fortalte ham om hendes død, blev han ramt af skam over, at han havde været så patetisk optaget af sin egen tabte værdighed, og af, hvordan hun midt i sin skamløshed på en måde havde sejret over ham; og så var hun i virkeligheden død.

Det er ejendommeligt. Selv om døden hverken tilbyder forhandling eller trøst, fordi der ikke er nogen løfter om, at det vil blive bedre; selv om den er helt enkel og ikke til at misforstå, forbliver den en gåde. Og selv om man før har taget afsked med andre på den måde, og man ved, hvad det vil sige, at mennesker dør, og er fortrolig med den banale og simple følelse af tomhed, den fører med sig, så rækker man i sindet stadig ud efter den døde som for at sige: 'Men jeg har ikke forladt dig.'

Den døde er en fremmed iblandt de levende, der mødes for at tage afsked ved graven – men man kan jo ikke gøre for, at man stadig er i live, man kan ikke gøre for, at man ikke er i stand til at følge med, og at man aldrig rigtig kommer til at forstå denne tavse ukendte, som éns nærmeste nu er blevet.

Han folder det sammenkrøllede brev ud igen og glatter det mod sit lår, og nu er Frane der ved siden af ham: Hun ser ned i en gravåbning uden at sige noget, og en flodbøl-

ge af skyld bruser frem mod ham, slår ind omkring ham og griber ham om halsen. Og der er Frane igen: Hun stryger ham over kinden og ser på ham, som om hun forstår alt det, han aldrig fik forklaret, og han ville ønske, at han havde sagt det, længe før de stod der i entreen. Så ser han hende liggende på badeværelsets gulv, hvor hun blev fundet. Ser hendes ansigt, der er halvt bortvendt mod de nopperede fliser, og natskjorten af storblomstret nylon. Halsen og den blottede skulder. Pludselig så nøgen på det kølige gulv. Med ét vil han kysse hende, åbne sin mund for hende og mærke hendes levende tungespids møde hans; og hans blik fortsætter som en sultens ængstelige og grådigt søgende hænder hen over hende. Nedefter er kroppen vredet om i den umagelige stilling, som gulvet har grebet hende i. Ud for sin mund, i den halvt åbne hånd, holder hun et lommetørklæde, og ved siden af hendes håndled ligger der en mundspray. Hendes øjne – havde hun mon åbne øjne, da de fandt hende? Og hvor længe havde hun i virkeligheden ligget der på gulvet og kæmpet for at hoste halsen fri for slim? Han glatter igen brevet mod knæet og rømmer sig.

Sandsynligvis havde hun forsøgt at komme på benene. Måske havde hun støttet sig til toiletkummen, men var sunket tilbage på gulvet igen. Hvad var gået gennem hendes tanker, mens kroppen overgav sig til de sidste krampetrækninger? Havde hun været klar over, hvad der var ved at ske, inden hun til sidst blev kvalt? Havde hun set op over alle disse gammelkendte ting, der omgav hende: væggenes fliser, håndvaskens og toiletkummens porcelæn, badeforhænget af kalkplettet plastik, en lille sammenvikling af hår på gulvet under bruseren, og længere oppe: spejlet, der reflekterede loftets tomhed? Havde hun opfattet den tavse ligegyldighed, som disse genstande mødte hende med? Eller havde hun klemt øjnene sammen i en anstrengt grimasse og vendt sig indad mod kroppen, der kæmpede for at få luft? Hvordan var hun kommet igen-

nem de sidste minutter, hvor kroppens instinkter tog over, og kvælningssfølelserne fyldte hende med panik?

Til sidst var det ebbet ud i hende. Og selv om hun lå så ubevægelig der på flisegulvet, kunne man stadig læse den kamp, der var gået forud, i hendes anstrengte ansigt. Det var det, hun havde frygtet allermest – ikke døden, men denne kroppens vilje til livet. Hun var jo katolik, og hun havde altid forsvaret sin bondske, ungpigeagtige tro, selv om han trak på smilebåndet ad det, når hun sagde, at hun regnede med at blive taget imod af andre døde og af Vorherre. Så – tænker han – kom der nogen og hentede hende der på badeværelset? Kom hendes forældre og søsteren, som, da hæren kom, flygtede til Dubrovnik, hvor de blev slået ihjel af en granat, mens de sad og spiste morgenmad på en terrasse foran Hotel Excelsior – kom de? Og var der lys, sådan som nogle af dem, der har prøvet at dø, siger, at der er? Var der varme hænder, som tog hendes?

Han ser ned på brevet i sin hånd. Bebrejder Tomislav ham, at han, Milovan, ikke var der, da det skete? Er det det, som den formelle tone dækker over? Forstår hans søn da ikke, at for ham er krigen mere end en krig med granater og snigskytter, som skal ramme alle? Forstår han da ikke det, som er så åbenlyst, at det ikke burde være nødvendigt at forklare det? At for ham er krigen også visse folk fra hans fortid – folk, som han troede var forsvundet, men som nu, hvor den gamle orden er brudt sammen, vil vende tilbage til ham på ny. Pludselig kunne de stå uden for hans hoveddør igen, stå derude i opgangen og se ind på ham, ligesom dengang for tyve år siden, lyslevende, og nu kunne de endelig fuldføre det, som de ikke fik gjort færdigt dengang.

Nu vender Franes hoste tilbage til ham. Den oversvømmer ham med dårlig samvittighed over den syrlige, ligesom svovlagtige fornemmelse i maven, som denne enerverende lyd indimellem kunne vække i ham. Selv om han ikke ønskede at være sådan, var han sådan: Han kunne ikke holde

ud at lytte til hendes astmatiske hoste, som de begge vidste før eller siden ville tage livet af hende. Og det var ham simpelt hen for intimt at høre slimet vibrere i hendes hals, inden det løsnede sig, høre, hvordan safterne blev bearbejdet mod hendes svælg, inden hun sank dem eller spyttede dem ud i toilettet. Det krænkede hans blufærdighed på samme måde, som når folk smaskede eller åbenlyst nød deres egen sangstemme. Han kunne ikke holde denne demonstration af astmaens kraft ud, dens ulidelige fremdrift og forudsigelighed. Sygdommen var et problem, som medicin ikke kunne løse, kun udskyde, og som måtte afskaffe sig selv ved, at problemet foldede sig fuldt ud, og at hun døde.

Han tager brevet op fra knæet og læser det igen: Frane er død. De fandt hende på badeværelsegulvet. Hun havde højest ligget der en halv time, mens Tomislav og Svetlana var inde hos naboen at drikke kaffe, og hun bliver begravet i Danče-kirken i overmorgen klokken 16.00. Det står ikke nævnt med et ord, at han bør rejse hjem nu.

Han ser sig om. Han befinder sig i en frugthave. Over ham er himlen mild og klar i sit blå. Omkring ham står der figentræer i lange rækker på terrasserne, der ligger som brede tunger ned ad bjergskråningen. De grønne blade er gennemlyst fra oven, og når man går inde mellem træerne og kigger op på dem, ser det næsten ud, som om de stråler indefra. Mellem de mørke stammer står tindrende lyspletter i hver sin lille kreds, og indimellem kommer der en svag vind og vugger en gren, kærtegner et blad og stryger ham over panden. Alt ånder som i søvne omkring ham.

Længere ude, bag den store haves hegn og krat, ligger nogle huse spredt på de stenede skråninger. Dračevo, som landsbyen hedder, er opkaldt efter den stride dračtornebusk, som stort set er det eneste, der vokser gavmildt på denne egn. Tidligere levede her omtrent et halvt tusin-

de mennesker, men nu har næsten alle forladt landsbyen, og de få, der er tilbage, er så gamle, at stedet snart vil være helt affolket. Ingen, der mener at have en fremtid for sig, er blevet her, for jorden er tør og hård; den har aldrig nogensinde kunnet brødføde alle, der er blevet født her, og de, der kunne, sendte deres sønner ud i verden, så de kunne tjene penge hjem til familien. Her har man altid måttet kæmpe imod jordens karrighed, men nu, hvor de fleste af husene står tomme og forfaldne hen, og hvor han kun møder gamlinge, når han indimellem bevæger sig ud på de små veje og stier, forekommer det ham, at dette sted er så goldt, at der end ikke burde være noget navn for det. Og i denne fornemmelse af tavshed om stedet fandt han næsten en trøst dengang i de første dage, lige efter at han var undsluppet her til Hercegovina.

Men han ved, at den stilhed, der omgiver ham her, be-
drager: Bag bjergene på den anden side af dalen, ude ved kysten, ligger Kroatien. Der bliver landsbyer jævnet med jorden, og Dubrovnik, som han er flygtet fra, står i flammer, omringet af militærkonvojer og granatkanoner. Når sirenernes spøgelsesagtige hylen flyder som en tyk tåge over tagene, og når huse og veje pludselig sprænges i eksplosioner, lyder det, som om jorden brøler af smerte.

Han kan se de andre for sig derhjemme: De kryber sammen under spisebordet i køkkenet. Og der sidder Frane, Tomislav og Svetlana, der holder om Miki. Selv om hans barnebarn er tretten år og gammel nok til at insistere på at blive kaldt ved sit rigtige navn, Miloš, skjuler drengen ansigtet mod sin mors hals, mens granaterne detonerer på parkeringspladsen neden for altanen. Tordenbragene er så øredøvende, at ruderne klirrer, og lamperne i loftet bæver i deres ledninger – man gisper, mens jordklumper, metalstumper og glasskår rasler ned på altanens betongulv. Og han kan se dem for sig nede i kælderen, i den trange gang mellem pulterrummene. Ude i mørket omkring dem er

der naboer og andre, han engang kendte – de vender ansigterne og ser tilbage på ham: frygtsomme og, forekommer det ham, bebrejdende.

Tvivelnde ser han sig omkring i haven.

Som med en sitrende ringen kaldes der på ham ude fra lyspletterne mellem figentræerne. Nogen eller noget er lige i nærheden, ser ind på ham: spørger og venter – spørger og venter. En trækning ved hans ene øje gør blikket skarpt. Så ser han ned på det krøllede ark papir i sin hånd.

Med et fast greb om stokkens nakke rejser han sig fra stenen og begiver sig ind imellem træerne. Endnu er han i tiden, endnu er han i dens strøm, og omkring ham taler det til ham, spørger – kræver. Stadig kan han nå at svare.

Græshopperne synger og synger, og lyset lyser skarpt. Han forsvinder mellem stammer og blade.

Han kan stadig se Frane for sig, som hun gik foran ham ned ad trapperne i opgangen. Deres skridt gav genlyd mod betongulvet og rungede mellem de nøgne vægge. Hun havde en mørkeblå bomuldskjole på oversået med små hvide og gule blomster – det tynde, enkle stof mod hendes smalle skuldre og spinkle ryg. Et smalt bælte lå løst om livet på hende. Ved hvert skridt, hun tog ned ad trinnene, steg hendes lægge på skift op og berørte kjolens sømkant. Den slags detaljer, det er han klar over, de kan ikke redde ham fra noget, og alligevel holder han fast i dem, som om de betyder noget – som om sømkanten var en fingerspids, der kærtegnede hende ganske let, uden at hun opdagede det. Og som om livet vitterligt har en orden, og at den er så overmægtig, at den aldrig kan forstyrres af små mennesker, der forbryder sig imod den.

Og dér er Frane igen foran ham: Nu vender hun sig halvt imod ham, idet hun åbnede døren til opgangen og holdt den for ham med sin ryg og håndflader mod det tremmebeklædte glas. Han mærker hendes blik på sig igen, som det fulgte ham, idet han passerede hende i døråbningen.

Udenfor på parkeringspladsen stod hun bag ham, mens han kastede taskerne ind på bilens bagsæde. Så smækkede han døren i og vendte sig mod hende. Med den ene hånd ved panden skærmede hun sine øjne mod solen. Den anden havde hun stukket i lommen. De kyssede hinanden farvel – flygtigt mødtes deres læber, det var et almindeligt,

naturligt kys, ikke som om det var deres sidste afsked – og han satte sig ind på forsædet.

„Kør forsigtigt.“

„Selvfølgelig. Det ved du, at jeg altid gør.“

Hun stod med korslagte arme og så på ham. Så nikkede hun eftertænksomt.

I bakspejlet så han hendes ryg, mens hun gik tilbage mod opgangen.

Den dag syntes alt at strømme bort omkring ham. Alt slap op som vand, der blev suget ned i afløbet i en håndvask – hurtigere og hurtigere og længe helt uden lyd. Der var en stilhed i byen den dag. Den hvilede tungt over vejene, den skjulte sig bag bygningernes halvmørke vinduer og tillukkede skodder, og den mødte ham i folks ansigter på gaderne og fik ham til at se mellem sine hænder på rattets bue og videre bort til asfalten foran kølerhjelm. Alligevel nåede han at opfatte en større mængde detaljer. Som den store hund, der sad i parken over for ejendomskomplekset, hvor de boede – den sad ligesom på tåspidserne, mens den sked. Og dér var cypresserne, på den anden side af vejen, deres toppe nikkede i vinden til ham; og hendes profil, han ved, at han så den, da hun vendte sig om henne ved døren til opgangen for at kigge efter ham en gang til. Det varede kun ganske kort, men nu, da han tænker tilbage på det, er det, som om det øjeblik åbner sig indad mod en evighed: For en tid skulle alt gå i stå. Men hans ene fod var allerede ved at slippe koblingen, mens den anden trykkede speederen roligt ned. Vognen satte sig i bevægelse, og idet den drejede ud over fortovet, forsvandt hun bag en gavlmur. I bakspejlet tumlede billedet omkring, hvorpå dets ramme fyldtes af vejens flydende dobbeltspor og af let siddende boligblokke, træer og fodgængere og indimellem en anden bil. En hel verden strømmede gennem spejlets glas, dirrende i takt med motorens vibrationer.

★

Først nu, da han har modtaget brevet om Franés død, og han tænker tilbage på den dag, han tog af sted, går det op for ham, at han vist ikke havde taget sine solbriller af, mens de stod foran hinanden på parkeringspladsen, og at hun ikke havde kunnet se ham direkte i øjnene, da de tog afsked. Det giver ham en vild fornemmelse af rastløshed i kroppen. Som om et blik direkte fra øje til øje kunne have ændret noget som helst.

De havde stået i entreen mellem de fyldte tasker på gulvet. Han betragtede hendes ansigt, mens hun rettede på hans krave: de sarte øjenlåg, den smalle, fregnede næse og de tynde læber. Engang, endnu før han havde kysset den mund første gang, havde han mærket, hvordan det ville være, når den tog imod ham – varm og levende. Engang var alene tanken om det som en eksplosion i ham.

Hun så op på ham; der var et ejendommeligt smil i hendes blik. Som om hun næsten tilgav ham alt det, han aldrig havde bedt hende tilgive. Som om han ikke måtte bekymre sig længere nu, og at han havde truffet den rette beslutning.

Han så ned ad sig selv som for at tjekke sin beklædning – og der var synet af hendes hænder, som strøg ham over brystet. Han tog om begge hendes håndled, og mens han løftede hendes hænder væk fra skjortebrystet og kraven, smilede de begge forsigtigt og alligevel alt for meget, mens de så hinanden i øjnene. Beslutsomt kærtegnede hans tommelfingre hendes håndled, inden han slap hende. Så hankede han op i taskerne.

★

Hvorfor han gjorde, som han gjorde?

Hvordan kan han svare på sådan et spørgsmål? Mens han går op mellem figentræerne i haven, og denne skælvende ringen klinger omkring ham, ved han ikke andet, end at under normale omstændigheder ville han næppe have gjort, som han gjorde. De fleste af begivenhederne i hans liv, forekommer det ham nu, var i virkeligheden slet ikke båret frem i kraft af sig selv, en indre legitimitet, men var opstået som en blind forlængelse af det foregående. Som om nuet slet ikke var noget nu; som om hvert enkelt øjeblik kun var fortidens seneste fremspring, og tiden slet ikke skred fremad mod en ny tid, men tværtimod bestandigt søgte tilbage mod det forgangne, hvis dybere betydninger den udfoldede i stadig mere detaljerede enkeltdele, og at hans eget liv kun var en indre forgrening af den gamle tid, der var gået mere og mere i sig selv: en form for indavl i et kæmpemæssigt filigranarbejde udført med pertentlig præcision.

Og hvis det var sådan, det var – at alt det, der var sket, i virkeligheden kun var fortidens seneste fremspring – havde han så haft noget valg?

I de få minutter, det lille kvarters tid, mens han pakkede sine tasker og stod foran klædeskabet, tænkte han ikke over, hvorfor han gjorde, som han gjorde. Den hviskende uro, som han havde følt i den seneste tid, var denne dag steget til en infernalsk brølen inde i ham, som lyden fra et kæmpemæssigt vandfald eller fra en tv-skærm, der var gået i sne. Der var ikke nogen tanker tilbage. Der var ingen ord – ingen forklaringer, ingen undskyldninger, forhåbninger eller eftertanker – kun denne larm og en summende fornemmelse i fingerspidserne og tænderne, mens han distræt – på én gang overspændt og udmattet – så ind på sit tøj i klædeskabet. Han skulle udvælge sig, hvilke af disse verdslige fornødenheder han ville medbringe til et fremti-

digte liv bag bjergene, men det eneste, han rigtig opfattede, var den vældige sorg, han pludselig havde opdaget i skabet, som det stod der foran ham med sine låger krænget op på vid gab. I det skyggefulde indre, hvor tøjet hang opgivende på bøjlerne og lå forsvarsløst foldet sammen i sirlige bunker, opfattede han en bøn om, at den omsorg, hvormed hvert stykke tøj var strøget eller lagt sammen, måtte vare ved lidt længere endnu. Mens han greb ind i disse indvolde på må og få, løftede klædningsstykkerne ud og kastede dem ned i taskerne på sengen, var fortvivlelsen i skabet alt, hvad han ænsede.

Nej, det kan han med vished sige nu: Da han traf beslutningen om at flygte, tænkte han ikke over, hvorfor han gjorde, som han gjorde.

På det tidspunkt var hæren kun ganske få kilometer fra Dubrovnik. Det hele var gået så hurtigt: Slovenien og Kroatien havde erklæret sig selvstændige og meldt sig ud af Den Jugoslaviske Føderation, hvorpå Serbien havde sendt den såkaldte folkehær, som i virkeligheden var serbisk domineret, ud til de to forhenværende republikker under det officielle formål at ville 'beskytte' dem.

Sådan begyndte krigen. Imens sad de foran fjernsynet hjemme i stuen og så billederne af byer, der blev bombet, ødelagte huse, folkehærens tanks, der rullede hen ad veje, soldater og uhyrligt smilende ansigter, der havde fået næse og overlæbe fjernet med en machete, den slags ansigter, som man ikke havde set siden anden verdenskrig, da kroatiske ustashaer skamferede deres fjender på den måde – men nu var det serbere, der gjorde det. Han selv var også serber, hele familien var serbere. Alligevel stod det op i halsen på ham: „Angriber de os nu?“

Men krigen var stadig kun noget, der foregik på tv. Den var flimrende lysfelter imellem hinanden på en fjernsynsskærm – gådefulde tegn, som de færreste forstod at afko-

de, selv om de åbenbart gengav synet af ruiner, grædende kvinder og disse lig med udpresede øjne og afskårne næser og læber. Der var billeder af politiske ledere, pæne mænd i pæne jakkesæt og med slips. De gik ind og ud ad døre, bag hvilke de skulle slutte fred med hinanden, så at alle de almindelige mennesker kunne holde op med at gruble over spørgsmål, som de ikke forstod svarene på, og fortsætte deres liv i det ordinære, hvor man børster tænder og klæder sig på og går på arbejde; gaber, mens man står i kø i supermarkedet, kigger på bonen og bekymrer sig over, om man har penge nok til resten af måneden; hvor man mødes med sine venner på en café og nyder duften fra espressoen, som tjeneren stiller frem foran én på bordet, mens man diskuterer noget, man har set i fjernsynet, og tænker på synet af naboens fjortenårige datter, som hun i morges stod nede på parkeringspladsen og bukkede sig ned efter sin skoletaske, mens hun afslørede sine hofter og balders friske former. Det almindelige liv, hvor man skælder sine børn ud, fordi de ikke spiser ordentligt ved bordet, hvor man sent på aftenen sætter sig på sengen ved siden af sin mand eller kone, lægger sig med sit ansigt helt ind ved den andens hals, hvis duft man er så fortrolig ved, at man næsten ikke bemærker den – alle disse ting, som man sædvanligvis ikke tænker over, men som i virkeligheden er meningen med livet.

Hjemme i lejligheden var de en almindelig familie mellem mange andre lejligheder med andre almindelige familier, der også sad foran fjernsynet i deres stuer og så billeder af de ualmindelige mennesker, så dem komme frem fra den ene dør efter den anden, hvor fredsaftalerne blev opgivet.

Han husker også synet af Tomislav, som sad ved siden af i sofaen og betragtede det, der foregik inde i fjernsynsapparatet, med et mistroisk, fjendtligt blik, mens han løftede koppen op til læberne. Kaffen var blevet kold, men det opdagede han ikke. Stadig uden at se væk fra tv'et satte han

koppen fra sig igen uden at have smagt på kaffen. På skærmen proklamerede den serbiske leder, Milosević, at „der hvor serberne bor, der er Serbien“.

„Den mand er jo en galning,“ udbrød Tomislav.

Svetlana, der stod på den anden side af kaffebordet og var ved at tørre en tallerken af, mens hun så hen på tv-skærmen, gik hen til døren ind til Mikis værelse og stak hovedet ind til ham: „Skru ned for musikken og gør dig klar til at sove. Gå ud og børst tænder.“

Der lød en klagende vrængen inde fra værelset.

„Drop det! Jeg gider ikke hive dig ud af sengen, når du skal op og i skole i morgen.“

Hun gik ud i køkkenet med tallerknen.

„Vidste I for resten, at begge hans forældre har begået selvmord?“ spurgte hun henkastet mod dem.

„Bare det her ikke ender galt,“ sagde Frane ligesom henvendt til fjernsynet.

Tomislav vendte sig mod hende.

„De bomber ikke Dubrovnik,“ sagde han. „De ødelægger ikke den her by. Det vil soldaterne simpelt hen ikke være med til.“

Der var en stædighed i ham, mens han sad og så på sin mor. Hun hverken nikkede eller rystede på hovedet.

„Der findes ingen serbere,“ sagde Milovan. „Der findes heller ikke nogen kroater.“

Frane så på ham hen over kaffebordet, og han mærkede det skarpe blik, der afslørede bedraget i hans ord for ham, og mildheden over for idealistens begrænsninger. Han så væk – på én gang irriteret, forlegen og respektfuld over for hendes overbærenhed.

Serber. Kroat. Sloverer – makedoner – bosnier og så videre. Det var det samme.

Frane så stadig på ham med dette blik, der på én gang var hårdt og blødt.

„Du er serber, hvis andre siger, at du er serber. Og du er

kroat, hvis de siger, at det er det, du er," sagde hun så, som om hun satte ham på plads.

Alligevel lod alle som ingenting. Sådan var det næsten indtil det sidste. De flygtede ikke. Og når krigen blev nævnt, var det, som om den var en hemmelighed. Gang på gang blev den lodret benægtet: Det hele ville snart holde op, nogen ville standse det, politikerne ville finde en løsning, soldaterne ville komme til fornuft – en hær kan ikke angribe det folk, den skal forsvare.

På en måde var det også let at lade som ingenting. Gulvet skælvede ikke, og lamperne dinglede ikke i deres ledninger fra loftet; tallerknerne kurede ikke ud over kanten på hylderne for at knuses mod køkkenbordet, og væggene åbnede sig heller ikke med et brøl og krængede deres indmad af beton, metalskeletter og glasuld ud i stuen. Der var ingen murbrokker på gulvet, intet støv, der langsomt løftede sig som med et suk, ingen ødelagte møbler eller alarmer, der hvinede. Der var morgener som så mange andre morgener: På badeværelset genkendte han sit ansigt i spejlet over håndvasken, og til venstre for ham sad toiletbrættest skævt, ligesom det havde gjort i årevis. Og dér var Tomislav, som kantede sig forbi, når de passerede hinanden i døren til badeværelset, og bagefter var der lyden af vand, som pjaskede ned over gulvet under bruseren. I køkkenet var Svetlana ved at sætte vand over til te, mens Miki ved bordet var opslugt af et bip-spil, og Frane stegte tørt brød vendt i æg og mælk på panden, mens radioen spillede.

Normaliteten. Den er som jordens tyngde, der trækker alt i sin nærhed ind til sig. Alle forsøg på at løfte sig ud af dens sfære kræver anstrengelse: hver time, hvert minut, hvert eneste øjeblik. Som hvis man tager en sten og beslutter sig for at beholde den i sin hånd: Man kan holde den, og man kan blive ved med at holde den, og når man bliver træt, kan man samle sin koncentration og forny sin

styrke. Sådan kan man fortsætte: blive træt og tage sig sammen, blive træt og tage sig sammen, blive træt, mens stenen langsomt gror ud af hånden på én. Man kan mærke det, mens man fortæller sig selv, at sten ikke kan vokse og alt sådan noget, indtil den til sidst, ganske umærkeligt, vridder sig fri af ens greb. Selv en ganske lille sten vil med tiden besejre enhver, helt uden brug af magt, men blot ved hjælp af naturkræfterne. Det var det samme med normaliteten.

Alt det nære var så almindeligt. Og det var netop denne anstrengelsesløse ro i normaliteten, der gjorde den så overlegen, at selv krigen forekom at være et kortvarigt brud på den herskende orden, en næsten uanseelig misforståelse.

Derfor kunne han selv og alle andre omkring ham gå rundt som i en apatisk døs og lade som ingenting, mens hæren nærmede sig. De ventede på, at tyngden i den almindelige orden ville trække alt tilbage til sig, at det hele ville gå over, og at landet ville falde tilbage til sig selv igen. Bagefter ville de forklare det som politik. De ville sige det, som de hele tiden havde sagt: at der kun havde været spredte og midlertidige tilfælde af uro. Som om krig kunne afgrænses til den bygning, der blev sprængt i stykker; som om nabo husene, der kun var lettere beskadigede eller måske helt intakte, befandt sig i en helt anden virkelighed; som om hele byer og regioner ikke kunne hensættes i en anden tilstand, en helt anden dimension; som om folk ikke blev slået ihjel, og at Jugoslavien ikke allerede var blevet et andet land. Imens gik tiden.

Disse uger og dage, der for andre føltes som en redning, som om det hele aldrig ville nå frem til Dubrovnik, hvis bare der fik lov at gå mere og mere tid, uden at der skete noget, de var for ham et hav af håbløshed, som indimellem skyllede ham op på en sandbanke, hvor han forpustet kunne ligge og få vejret en stund og tro på, at det hele nok

skulle gå over, inden tidevandet atter steg op omkring ham og førte ham med sig igen.

De sidste dage, inden han tog af sted, vågnede han hver morgen og mærkede som det første adrenalinen risle igennem kroppen ved tanken om, at det måske var i dag, det skete. At det var i dag, de skulle af sted.

Han havde ikke lyst til at sige det. Især Tomislav havde han ikke lyst til at tage håbet fra. Når Tomislav holdt sine taler om, at det hele ville holde op, fik han nogle gange medlidenhed med sin søn; andre gange var det, som om han kunne sætte sig ned til disse taler og hvile sig lidt, mens han fik vejret efter at have holdt det i lang tid. Han kunne stadig håbe, ville gerne håbe, ville gerne føres ind i en tro.

Fra puden ved siden af hans ansigt blev han mødt af Frances bløde morgenblik, og han overvejede, om det var i dag, han skulle få det sagt: at de var nødt til at køre, at hun og Tomislav og Svetlana og Miki og han selv – at de alle sammen måtte bort så hurtigt som muligt. Men det var vanskeligt at sige det, for han vidste, hvad hun ville svare. Og når først han havde sagt det højt, og når hun havde svaret, ville han ikke længere kunne ombestemme sig. Så ville krigen ikke længere være en hemmelighed imellem dem, og så ville sammenbruddet have fundet vej ind til det inderste i deres liv.